

مسائل اجتماعی شهر و محله

(از منظر شهروندان تهرانی)

دکتر سید حسین سراج زاده

محمد روز خوش

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی
اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی

انتشارات
جامعه و فرهنگ

مسائل اجتماعی شهر و محله (از منظر شهروندان تهرانی)

• نویسندگان: دکتر سید حسین سراج زاده / محمد روزخوش • رییس شورای سیاستگذاری پژوهش: دکتر سید محمد هادی ایازی • دبیر مجموعه مطالعات شهری: محمدعلی زکریایی • به سفارش: اداره کل مطالعات اجتماعی - فرهنگی شهرداری تهران • ناظر علمی: محسن گودرزی • ناشر: جامعه و فرهنگ • طرح جلد: هادی زکریایی • چاپ و صحافی: باران • نوبت چاپ: اول ۱۳۹۲ • شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه • قیمت: ۵۲۰۰ تومان • عکس روی جلد: آرشیو روابط عمومی معاونت اجتماعی - فرهنگی شهرداری تهران • شابک: ISBN:978-964-2977-55-0 / ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۷۷-۵۵-۰

همه حقوق مترجم بر این کتاب متعلق به ناشر است
استفاده از مطالب مندرج در کتاب با ذکر مآخذ مانعی ندارد.

سراج زاده، حسین ۱۳۳۷	سرشناسه
مسائل اجتماعی شهر و محله (از منظر شهروندان تهرانی) / سید حسین سراج زاده، محمد روزخوش: (به سفارش) اداره کل مطالعات اجتماعی - فرهنگی شهرداری تهران	عنوان و نام پدیدآور
تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ ۱۳۹۲	مشخصات نشر
۱۳۴ ص: ۲۲ × ۲۹ س م	مشخصات ظاهری
۹۷۸-۹۶۴-۲۹۷۷-۵۵-۰	شابک
فیبا	وضعیت فهرست نویسی
مسائل اجتماعی - - ایران - - تهران - - نظرسنجی	موضوع
روز خوش، محمد	شناسه افزوده
شهرداری تهران اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی	شناسه افزوده
HN ۶۷۰/۲ ۱۳۹۲ ۴ س ۱۸ /	رده‌بندی کنگره
۳۶۱/۱۰-۹۵۵۱۲۲	رده‌بندی دیویی
۳۱۳۲۴۰۱	شماره کتابشناسی ملی
۳۱۳۲۸۹۳	کد پیگیری

اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران:

تهران - تقاطع بزرگراه کردستان و شهید گمنام، ساختمان معاونت اجتماعی - فرهنگی شهرداری تهران، طبقه دوم.

تلفن: ۸۲۱۰۶۰۰۰

انتشارات جامعه و فرهنگ:

تهران، خیابان طالقانی غربی، خیابان سرپرست جنوبی شماره ۹، تلفن: ۶۶۹۶۹۴۰۱

فهرست مطالب

۷	سرآغاز
۹	پیشگفتار
۱۱	درآمد
۱۳	فصل اول: مقدمه
۱۷	فصل دوم: پیشینه نظری و تجربی
۴۹	فصل سوم: روش شناسی
۶۱	فصل چهارم: نتیجه پژوهش
۱۱۵	خلاصه و نتیجه گیری
۱۱۹	منابع
۱۲۳	پیوست ها

به نام خدا

سرآغاز

پژوهش زیربنای توسعه پایدار است. بر پایه پژوهش‌های توسعه‌ای و کاربردی می‌توان ابعاد مختلف شهرها را شناخت، شرایط موجود را بررسی و محنت‌های ساختاری-تاریخی آن‌ها را خصلت‌یابی نمود، با نیازها، انتظارات و دغدغه‌های شهروندان، صاحب‌نظران و مدیران شهری آشنا شد و با اتکا به دانش نظری و تجربی، راه‌هایی را برای حل مسائلی که شهر و شهروندان با آن‌ها مواجه هستند یافت و الزامات و ملاحظات آن‌ها را در توسعه شهرها به کار گرفت.

شهرداری تهران از طریق اتخاذ سیاست‌های بهبود کیفیت زندگی شهروندان (با رویکرد اجتماعی و فرهنگی) نسبت به ایجاد مدیریت یکپارچه اجتماعی و فرهنگی مبادرت ورزیده است تا مداخله در حوزه‌های مختلف با جهت‌گیری‌های جدید در کلانشهر تهران انجام شود.

در نگاه مدیریت جدید شهری، شهر تبلور فضایی از عملکردهای انسان در راستای برطرف کردن نیازهای اوست و در هر برهه‌ای از زمان با توجه به دانش و توقعات شهروندان و همچنین شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه، توسعه می‌یابد. تغییراتی که در روند شهرنشینی رخ می‌دهد تابعی است از تغییراتی که در زندگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی صورت می‌پذیرد.

یکی از انتقادهای اساسی و جدی که همواره متوجه مدیران شهری بوده، عدم توجه به مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی در طرح‌های توسعه‌ای است، به همین سبب صاحب‌نظران و متفکران اجتماعی معتقد هستند به رغم سرمایه‌گذاری و هزینه‌های هنگفت در شهرهای ایران، کیفیت زندگی بهبود چندانی نسبت به گذشته نیافته است و حتی محدودیت‌ها و مشکلات شهروندان بیشتر شده است، زیرا برنامه‌های توسعه‌ای شهرها در دهه‌های گذشته مهم‌ترین عناصر حیات اجتماعی شهرها یعنی باورها، ارزش‌ها و هنجارها را نادیده گرفته است.

یکی از راه‌های ایجاد پیوند میان فرهنگ و برنامه‌ریزی شهری انجام و کاربست پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی است، که در این دوره از مدیریت شهرداری تهران، به سبب رویکرد اجتماعی و فرهنگی به مسائل شهری، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. به منظور پاسخگویی به پرسش‌های مدیران و کارشناسان، سالانه صدها مطالعه و پژوهش در قالب نظر سنجی، نیاز سنجی، ارزیابی، سنجش اثربخشی و تحلیل و تبیین مسائل شهری توسط اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران انجام می‌پذیرد.

اثری که پیش روی شماست یکی از آثار پژوهشی این حوزه است که علاوه بر کارگزاران شهری، صاحب نظران، اساتید و دانشجویان نیز می توانند از نتایج و یافته های آن بهره گیرند. در پایان برخورد لازم می دانم از مدیرکل مطالعات اجتماعی و فرهنگی، همکاران ایشان و پژوهشگر محترم طرح صمیمانه تقدیر و تشکر نمایم.

سید محمدهادی ایازی

معاون امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

www.ketab.ir

پیشگفتار

شهر پدیده‌ای فرهنگی است. توسعه شهرها در زمینه حمل و نقل عمومی، شهرسازی، خدمات شهری و فعالیت‌ها و فضاهای فرهنگی و اجتماعی تحت تأثیر باورها، ارزش‌ها و هنجارهایی است که در بین شهروندان و کارگزاران مدیریت شهری وجود دارد. توسعه هر یک از ابعاد شهری بدون توجه به مختصات و ویژگی‌های فرهنگی آن‌ها کمک چندانی به ارتقای سطح کیفیت زندگی شهروندان نخواهد کرد، بلکه پیامدهای خواسته و ناخواسته فراوانی را برای مردم به بار خواهد آورد. بر این اساس پژوهش و مطالعات اجتماعی و فرهنگی در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی شهری جایگاه و اهمیت ویژه‌ای دارد.

طرح‌ها و پروژه‌های شهری با ماهیت کاملاً فیزیکی می‌توانند تأثیر مثبت و منفی بر فرهنگ شهر داشته باشند. تجارب گذشته نشان داده که هیچ پروژه کالبدی فاقد کارکرد اجتماعی نیست و حتی ممکن است گستره آن به مراتب بیشتر از دستاوردهای فیزیکی آن باشد.

شهرداری تهران با این نگرش نسبت به شهر، پژوهش‌های اجتماعی و فرهنگی گوناگونی را پایه‌گذاری نموده است و سالانه با استفاده از ظرفیت‌های موجود دانشگاهی و دیگر مراکز علمی و بهره‌گیری از توانمندی اساتید و صاحب‌نظران این حوزه، پژوهش‌های توسعه‌ای و کاربردی را در مورد مسایل اساسی کلانشهر تهران طرح‌ریزی و اجرا نموده است. اشاره می‌نماید که این طرح‌ها متأثر از سیاست‌ها، اسناد بالادستی و فعالیت‌های عمده شهرداری و همچنین اعلام نیاز مدیران بوده و گاهی هم مبتنی بر پیشنهاد پژوهشگران در جهت شناخت و بررسی مسایلی است که به‌طور مستقیم از طریق اداره کل مطالعات، نظارت و اجرا می‌گردد تا از نتایج و یافته‌های آن در برنامه‌ریزی استفاده شود.

اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی، به منظور معرفی چارچوب سیاست‌گذاری پژوهشی خود و در جهت هماهنگی و هم‌نوایی پژوهشگران با مسوولان شهرداری، راهکاری نظری با عنوان چرخه یا فرآیند پژوهش تنظیم نموده تا به کمک آن بتوان با شناخت وضع موجود در جهت رسیدن به وضع مطلوب به‌گونه‌ای روشمند گام برداشت.

در این راستا با استفاده از معیارهایی به تدوین شرایط مطلوب اقدام می‌شود تا از این طریق بتوان شکاف یا به عبارت دیگر فاصله بین وضع موجود و مطلوب را مشخص کرد. چهار روش عمده برای تعیین وضع مطلوب وجود دارد: یکی از آنها تهیه استانداردهای جداگانه با بهره‌گیری از اسناد ابلاغی یا تدابیر مدیران ارشد است. طی روش دوم استانداردهای جهانی ملاک عمل قرار می‌گیرد. یکی دیگر از شیوه‌ها مقایسه شاخص‌های شهر

تهران با کلانشهرهای دیگر ایران و یا کشورهای با ویژگی‌های مشابه است. در روش آخر شاخص‌های سنوات گذشته می‌تواند مبنای مناسبی برای برنامه‌ریزی و تغییر شرایط به دست دهد.

برای نشان دادن وضع موجود شهر تهران، پژوهش‌هایی از نوع توصیفی توسط اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی تعریف می‌گردد که بخشی از فعالیت‌های پژوهشی سالانه را تشکیل می‌دهد، مانند فعالیت‌ها و مصرف کالاهای فرهنگی، سرمایه اجتماعی، ارزش‌ها و نگرش‌ها، آسیب‌های اجتماعی، سلامت شهری و مسایل شهر تهران که بیشترین کاربرد این نوع پژوهش‌ها شناخت وضع موجود و استفاده از داده‌های آن در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی است.

پس از مقایسه وضع موجود با وضع مطلوب، فهرستی از مسائل و نیازهای شهری بدست خواهد آمد که خروجی آن تعیین عناوین مطالعات بعدی است. عناوین مزبور برای پژوهش‌هایی از نوع تبیینی و یا برگزاری جلسات تخصصی برای پاسخ به چرایی آن چه که در حوزه فرهنگی و اجتماعی شهر رخ می‌دهد در نظر گرفته می‌شود. عناوینی نظیر بررسی عوامل افزایش آسیب‌های اجتماعی در کلانشهر، عوامل فرسایش سرمایه اجتماعی و ... را می‌توان در ردیف پژوهش‌هایی از نوع تبیینی برشمرد. همچنین بحث‌های کارشناسی با حضور صاحب‌نظران برای یافتن راه‌ها و راه‌کارهای کاربردی نحوه تامین نیازهای شهروندان روش دیگری است (تا نشان دهد چگونه می‌توان مسایل شهر را حل کرد).

فعالیت‌های پژوهشی اداره کل مطالعات به تدوین و اجرای برنامه‌ها پایان نخواهد یافت. ارزیابی و تعیین میزان اثربخشی آنها نوع دیگری از پژوهش‌های حوزه اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران را تشکیل می‌دهد، تا اگر هر یک از برنامه‌ها فاقد اثر بخشی مناسب و مؤثری در عرصه شهری هستند از فهرست برنامه‌های سالانه شهرداری حذف گردند. این چرخه به ترتیبی که توصیف شده است انجام می‌پذیرد. نمی‌توان گفت که همه فعالیت‌ها و اقدامات شهرداری تهران مبتنی بر پژوهش‌ها و نتایج حاصل از این فرآیند انجام می‌پذیرد، اما اراده، تلاش و جهت‌گیری اصلی مدیریت شهری انجام پژوهش‌ها از نوع توسعه‌ای و کاربردی است تا هیچ برنامه و فعالیتی بدون پشتوانه پژوهشی و مطالعاتی در کلانشهر تهران اجرا نگردد.

پژوهش "**مسائل اجتماعی شهر و محله (از منظر شهروندان تهرانی)**" در راستای سیاست پژوهشی اداره کل مطالعات انجام پذیرفته است. امیدوارم کاربست نتایج آن توسط مدیران مربوطه در شهرداری تهران بتواند در حل مسایل و مشکلات شهر و شهروندان تهران مؤثر باشد.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از پژوهشگران محترم طرح و همچنین معاون پژوهشی، مدیران و کارشناسان مطالعات و سنجش افکار که هرکدام به نوبه خود نقشی در به نتیجه رساندن این اثر داشته‌اند صمیمانه تقدیر و تشکر نمایم.

علی اصغر محکی

مدیر کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

درآمد

این کتاب برآمده از پژوهشی است با عنوان "مسائل اجتماعی محله‌های شهر تهران" که در سال ۱۳۸۹ و به سفارش دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران به انجام رسید. موضوع پژوهش فوق، و در نتیجه کتاب حاضر، تلقی یا ارزیابی ساکنان محله‌های تهران از مسائل و مشکلات اجتماعی است که با آن دست به گریبانند. برای روشن ساختن پرسمان^۱ اصلی این کتاب می‌توان بر عبارت "تلقی یا ارزیابی ساکنان محله‌های تهران" در جمله پیشین متمرکز شد. چنانکه از این عبارت پیداست، این پژوهش مسائل اجتماعی شهروندان تهرانی را از زاویه دید خود آنان (و نه به طور مثال کارشناسان یا مدیران) روایت می‌کند و می‌خواهد بداند شهروندان تهرانی مسائل و مشکلات شهر و محله خود را چه می‌دانند و تا چه حد آنها را مهم ارزیابی می‌کنند. به این ترتیب به سنت غالب جامعه‌شناسان مسائل اجتماعی وفادار است که مساله اجتماعی را بر مبنای دیدگاه مردم یک جامعه و هنجارهای اجتماعی تعریف می‌کنند (مرتون، ۱۳۷۶: رایسگتن و واینبرگ، ۱۳۸۲: ۱۲؛ Best, 2004: 14; Horton et al., 1985: 2). دیگر اینکه تحقیق بر پایه تفکیک محله‌های شهر سامان گرفته است؛ با تکیه بر این فرض موجه و نسبتاً بدیهی که کلان‌شهرها بافت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی متنوع و نامتناجسی دارند و در نتیجه، مسائل اجتماعی در کلانشهری همچون تهران از فضاهای شهری و به ویژه ساختار محله‌ای تاثیر می‌پذیرد.

از آنجا که نظرسنجی از مردم در همه محله‌های تهران بسیار پرهزینه است، در این پژوهش از روش خوشه بندی محله‌ها استفاده شده است. گرچه در متن کتاب و در قسمت روش درباره منطق و چگونگی این خوشه‌بندی توضیح داده شده است، اما لازم است اشاره شود که بر اساس اطلاعات سرشماری سال ۱۳۸۵ درباره محله‌های شهر تهران و برپایه سه متغیر وضع اقتصادی، میزان باسواد، و میزان مهاجران، محله‌های تهران در ده خوشه گنجانده شدند. منطق خوشه‌بندی از این قرار بود که این سه متغیر (وضع اقتصادی، مهاجرت و سواد) متغیرهای تعیین‌کننده تلقی شدند؛ متغیرهایی که می‌توانند مبنایی مستحکم برای شناخت و طبقه‌بندی محله‌های دارای بافت اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی مشابه و همگن فراهم سازند. به این ترتیب، فرض براین است که محله‌هایی که در یک خوشه قرار دارند به آن میزان همگن هستند که بتوان یافته‌های نمونه معرف آن خوشه را تا حد زیادی به همه آن محله‌ها تعمیم داد.

یادآوری این نکته ضروری است که گزارش داده‌های اصلی پژوهش با تفصیل و در ۳ جلد تنظیم شده است، جلد اول نگرش مردم تهران درباره مسائل اجتماعی را گزارش می‌کند، جلد دوم و سوم این نگرش‌ها را با تفصیل به تفکیک خوشه‌های نمونه‌گیری و مناطق شهر تهران ارائه می‌کنند. این کتاب اما صورت خلاصه شده‌ای از آن سه گزارش است که متناسب با اقتضائات یک کتاب بازنویسی و تنظیم شده‌اند. با این حال، چون کتاب گزارشی از نتایج یک پژوهش تجربی و کمی است، ساختار و فصل‌بندی آن متناسب با گزارش‌های پژوهشی است. هدف از ارائه این پژوهش در قالب کتاب سهولت دسترسی پژوهشگران اجتماعی به داده‌ها و نتایج آن و نیز این امید است که این تحقیق و نتایج آن در عرصه پژوهش‌های اجتماعی و مطالعات شهری توجهی برانگیزد و لاقلاً از ارزیابی و نقد بی‌نصیب نماند.

در پایان لازم است از مدیران سابق و فعلی اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، آقایان سیدرضا مصطفوی و دکتر علی اصغر محکی که امکان اجرای این پژوهش و انتشار این کتاب را فراهم ساختند سپاسگزاری شود. همچنین وظیفه خود می‌دانم از آقایان دکتر محسن گودرزی، مشاور و ناظر علمی طرح، محمد روزخوش، همکار اصلی در انجام پژوهش و آماده سازی کتاب، ایرج فیضی، مدیر اجرا و استخراج پرسشنامه‌ها، محمد صدیق محمدی، داده‌پرداز و تنظیم کننده جدول‌ها، عباس عبدی، طراح خوشه‌بندی و نمونه‌گیری، و محمد علی زکریایی، تبیر مجموعه مطالعات شهری که مسوولیت ساماندهی این اثر را داشتند، صمیمانه تشکر نمایم. امید است، این کار به شناخت و تحلیل بهتر مسائل اجتماعی شهر تهران کمک کند و مورد توجه و نقد و ارزیابی پژوهش‌گران، صاحب‌نظران و کارشناسان و مدیران شهری قرار گیرد.

سید حسین سراج زاده

دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی تهران

بهار ۱۳۹۱